

DE FEODAAAL-ADMINISTRATIEVE STRUCTUUR VAN DE BARONIE BOELARE

door Freddy DE CHOU

VOORAF VANWEGE DE REDACTIE

In november 1997 organiseerde onze Kring een "geschiedkundige namiddag *"Omtrent de Baronie van Boelare"*. De hier gedrukte tekst is de voordracht die Freddy De Chou er hield. Deze samenvatting hangt een duidelijk beeld op van de baronie, en kan tevens worden gezien als een voorsmaakje van het eerste gedeelte (ca. 100 bladzijden) van het boek *Het Land en de Baronie Boelare* dat op 25 oktober wordt voorgesteld in het kasteel van Boelare (1).

1. HET LAND VAN AALST

Binnen het Karolingische rijk was Boelare een onderdeel van de pagus Brabantinse. Deze Brabantgouw (stemde later overeen met het aartsdiakonaat Brussel) vormde het noordelijk deel van de civitas Nerviorum, het land van de Nerviërs (=bisdom Kamerijk).

Bij het verdrag van Verduin (843) werd de Brabantgouw ingedeeld bij Lotharingen. In 870 (verdrag van Meersen) bleek de gouw verdeeld te zijn in vier graafschappen: Biest, Chièvres, Halle en Brussel. Boelare was gelegen in het graafschap Biest. Nadien werd het een onderdeel van het markgraafschap Ename, dat ca. 973 was opgericht door Duitse keizer Otto II (973-983) en afhing van de hertogen van Neder-Lotharingen.

Na de dood van Godfried van Verdun (1029) ging het markgraafschap Ename over naar zijn zoon Herman, die echter de monnikspij aantrok, en de mark overliet aan zijn schoonzoon Renier (1013-na 1040), graaf van Henegouwen.

De Vlaamse graaf Boudewijn IV (988-1035), beducht voor een al te grote macht van zijn Henegouwse nabuur, verwoestte in 1034 Ename. Hiermede startte een Vlaamse expansie op Brabants-Henegouwse bodem, die onder Boudewijn V (1035-1067) in 1050 resulteerde in de aanhechting van een gebied ten oosten van de Schelde: Rijks-Vlaanderen genoemd.

In Vlaanderen had Boudewijn IV reeds een belangrijke staatkundige reorganisatie doorgevoerd. De oude indeling in gouwen werd vervangen door een nieuwe in kasselrijen. Na de aanhechting van het markgraafschap Ename bij Vlaanderen, werd ook daar de nieuwe ordening van kracht. Aan het hoofd van de kasselrij stelde hij de graaf van Aalst als burggraaf aan. Na de dood van Dirk van Aalst (ca.1164) kende het land van Aalst geen eigen graven meer. Voor het bestuur ervan liet de Vlaamse graaf zich later bijstaan door een college bestaande uit afgevaardigden van de twee steden Aalst en Geeraardsbergen, en van de vijf baronieën Boelare, Gavere, Rode, Schorisse en Zottegem.

(1) Zie in dit verband de twee vorige nummers van De Heemschutter.

In de 16e eeuw bestond het hoofdbestuur van De twee steden en het land van Aalst uit negen afgevaardigden: de burgemeester en de poortbaljuw van Aalst en Geraardsbergen, en de baljuws van de vijf baronieën. Ten dienste van het bestuur stonden twee klerken en twee ontvangers. Het bestuur zetelde aanvankelijk om de beurt in de twee landhuizen van Aalst en Geraardsbergen, later enkel nog in Aalst.

De bestuurlijke taak van het college bestond in: de verdeling of repartitie van de belastingen (beden) over de steden en de dorpen; de aanleg van en het toezicht op de wegen, de kanalen en de bruggen; de politie; de bescherming van de landbouw en de bevordering van de op haar gerichte economie. In oorlogstijd organiseerde het landscollege de verdediging van het grondgebied, de levering van paarden en wagens aan de legers en de verdeling van de oorlogsbelasting. In de loop van de 18e eeuw nam het gezag van het college steeds meer toe omdat haar taak en opdracht belangrijker werd als schakel tussen het sterker wordende centraal gezag en de plaatselijke overheden.

2. DE FEODALISERING VAN DE STREEK

De ondergang van het Romeinse Rijk betekende voor onze gewesten, vanuit een economisch oogpunt beschouwd, een terugval van de geld-economie naar de natuurlijke economie. In plaats van handel kwam een rechtstreeks ruilsysteem van producent tot consument waardoor geld zo goed als verdween uit het verkeer. Economisch gezien droegen het Merovingersche en Karolingersche rijk een eiland-karakter: ze waren van de buitenwereld economisch afgezonderd. Dat eiland-karakter werd nog meer geaccentueerd doordat de handel van die delen in Europa, welke er niet toe behoorden er langs heen ging.

Een verandering in die situatie begon zich af te tekenen in de 10e en 11e eeuw bij de verlevendiging van de handel tussen Venetië en Zuid-Italië enerzijds en de landen van het Nabije Oosten anderzijds. Definitief veranderde dit bij de kruistochten waardoor veel edel metaal naar West-Europa vloeide. Voorts luidde de zilverwinning in de Harz en de Alpen, de verovering van Constantinopel in 1204 en de daaropvolgende ontsluiting van de goudmijnen van de Krim en vooral de aanvoer van Senegalees goud, het einde van de natuurlijke economie in.

De natuurlijke economie had binnen het Karolingerse rijk haar stempel op de maatschappelijke verhoudingen gedrukt; hier kwam het feodale stelsel tot volle ontplooiing. In de **feodaliteit** konden het leenstelsel en de hoforganisatie worden onderscheiden. Het **leenstelsel** was opgebouwd op de persoonlijke relatie tussen leenheer en leenman en was een gevolg van de natuurlijke economie: de leenheer die niet in staat was zijn volgelingen en ambtenaren in geld te belonen moest dit in land of in opbrengsten van dit land doen; de leenman was verplicht zijn 'heer' met raad en daad - *auxilium* en *consilium* - bij te staan.

Het **hofstelsel** of de **grondheerlijkheid** was een middel om de eigenaar inkomsten te verschaffen in een samenleving, waar het geldverkeer beperkt was. Hiertoe werd meestal het grootgrondbezit in twee stukken verdeeld; één deel - het *vroonhof* of het *fancier* van het *saalland* - behield de eigenaar in eigen beheer of stelde het onder beheer van de *hofmeier*; het andere deel werd in *hoeven* - *tenures* of *mansi* - uitgegeven aan *horigen*, die hierop een eigen bedrijf voerden. De *horigen* waren verplicht tot het leveren van producten *in natura* aan de heer, ze moesten *herendiensten* verrichten voor het hof, waren erfelijk gebonden aan de grond, waren soms onderworpen aan beperkingen ten aanzien van vererving en huwelijk en stonden onder de *juridictie* van de *hofheer* of *meier*.

In de 9e en 10e eeuw verbrokkelde het staatsgezag door twisten onder de Karolingers. De invallen van de Noormannen, Hunnen en Saracenen vergrootten nog de wanorde. Er ontstond een *machtvacuüm* ten gevolge van de *machtscrisis*. Het is bijna zeker dat

vele plaatselijke heren dit verval van het centrale gezag hebben aangegrepen om zich op te werpen als plaatselijke vorst met de rechten daaraan verbonden.

Vooraf de uitoefening van de rechtspraak was voor deze heren erg aantrekkelijk, omdat daaraan aanzienlijke inkomsten verbonden waren. De **Gerechtsheerlijkheid** die aldus ontstond strekte zich uit over alle inwoners, horigen zowel als vrijen, die binnen een bepaald rechtsgebied - de heerlijkheid - woonden. Het was een territoriaal gezag in tegenstelling tot de grondheerlijkheid of het hofstelsel, waar de heer slechts rechtsmacht uitoefende over de tot zijn hof behorende, maar soms verspreid wonende horigen (personenverband). In de 12e en 13e eeuw werd in vrijwel geheel West-Europa de grondheerlijkheid doorbroken en kwam de pacht en ervoor in de plaats.

Ook in Vlaanderen en Brabant verdween in deze periode de horigheid geheel. De gerechtsheerlijkheid hield echter stand tot het einde van het Ancien Regime (1794).

Toen in de 9e en 10e eeuw het centrale gezag verbrokkelde, ontstonden ook in de 'landstreek' van Geraardsbergen-Boelare tal van kleine gerechtsheerlijkheden in het bezit van plaatselijke heren. De oudste vermelding van Boelare dateert uit 877: *Bollarium in comitatu Brachbantise* (2).

Onderlinge machtsstrijd, bevoorrechtiging door de vorst en een uitgelezen huwelijkspolitiek schiep een zekere hiërarchie onder hen. Eén van de belangrijkste machtigen was de heer van Boelare, die na de aanhechting van het markgraafschap Ename bij Vlaanderen werd aangesteld als pair of ber, dit ter verdediging van de nieuwe zuidoostelijke grens van het graafschap Aalst (met dezelfde doelstelling werd in 1067-1070 eveneens de stad Geraardsbergen gesticht). Door deze aanstelling bekrachtigde de graaf de rechtsmacht van de heer van Boelare, die leenman werd van de vrije heerlijkheid of baronie Boelare.

3. DE STRUCTUUR VAN DE BARONIE BOELARE

Aan de basis van de heerlijkheid Boelare lag een grondheerlijkheid, waarschijnlijk het goed te Wolfsboome, waaruit een gerechtsheerlijkheid groeide. Dit menen we te mogen afleiden uit de structuur van de baronie.

A. HET FONCIER

Het woongebied of het foncier van de heerlijkheid bestond uit het kasteel in Nederboelare, het goed te Wolfsboome, de Bogaardvijver, de vijver te Trentelbeke en de Vijverkens, de Boelaremeers en de Hinnenbos, samen ongeveer 75 ha. Dit kerngebied werd door de heer in eigen beheer uitgebaat en was waarschijnlijk het hofland waaruit de gerechtsheerlijkheid ontstond.

B. DE CIJNSGRONDEN EN PACTGRONDEN

Het bestaan van gronden die erfelijk in cijns waren gegeven aan laten of cijnsmannen kunnen we vooreerst afleiden uit de hoeveelheid cijns- en penningrenten, in natura en geld, waarop de heer van Boelare jaarlijks recht had. Bovendien waren sommige laten verplicht tot het uitvoeren van vroondiensten of karweien.

Volgens het denombrement van 1602 inde de heer 8 pond parisis penningrenten, 25 pond cijnsen, 510,5 kapoenen (gemeste haantjes), 76 ganzen, één pond was op de praterij van Onkerzele, één pond was op de praterij van Idegem, 80 mudden haver en 3 vaten rogge.

Driemaal per jaar kon hij voor één dag beroep doen op zijn laten om met wagen en paard dienst te leveren. Deze herendiensten werden als volgt verdeeld: Overboelare - hout halen, Deftinge, Schendelbeke, Vloerzegem en Smeerebbe - sommige meersen

(2) N.v.d.r. Dit is de stelling van F. DE POTTER en J. BROECKAERT en van V. FRIS. Zij wordt nu echter weerlegd door M. VAN TRIMPONT, *Het Land en de Baronie Boelare (te verschijnen)*, p.13-14 waar hij aantoonde dat de attestaties anno 877 en 897 (waarnaar de geciteerde auteurs verwijzen) niet slaan op Boelare maar wel op Baulers-bij-Nijvel.

maaïen en het gras invoeren, Vloerzegem, Smeerebbe, Nederboelare en de Reep - hooien, Onkerzele en Schendelbeke - hooi tassen.

Vanaf de 14e eeuw werd ook in Boelare de cijns zo veel mogelijk veranderd in pacht. Dit schonk de heer de mogelijkheid de cijns aan te passen aan de evoluerende economische situaties en een grotere soepelheid in het toewijzen van de gronden.

C. DE LENEN

Naast het foncier, de cijns- en pachtgronden waren er ook lenen. Deze bestonden uit grondlenen, ambtslenen en geldlenen.

De voornaamste **grondlenen** waren de heerlijkheden St.-Lievens-Esse met Schoonbergen, Outer met achterlenen Viane en Lilaar, Zandbergen, Oombergen, Parike, Humbroek (wijk te Parike) en Puimbeke (op de grens van Smeerebbe met Idegem). Ze werden in leen gehouden door machtige leenmannen.

De belangrijkste **ambtslenen** waren de meierijen van Overboelare, Nederboelare, Vloerzegem, Waarbeke en Nieuwenhove, Aspelare, Idegem en Schendelbeke, de ammanie van Nederboelare en het messierschap van Nederboelare.

De **geldlenen** bestonden uit renten bezet op de heerlijkheid St.-Lievens-Esse met Schoonbergen en de gronden te Wolfsboome, in Aspelare, Outer, Smeerebbe, Idegem, Deftinge en Moerbeke; uit schoofrenten te Waaienberge, in Vloerzegem, Denderhoutem, Overboelare en Moerbeke. Andere geldlenen waren de helft van de tol in Geraardsbergen, de helft van de watermolen in Aspelare, de helft van het hof ter Borch en een kwart van de opbrengst van de heerlijke verkopen buiten.

4. DE HEERLIJKE RECHTEN VAN DE HEER VAN BOELARE

De rechtsmacht van de heer van Boelare strekte zich uit over twaalf dorpen: Overboelare, Goeferinge, Nederboelare, Onkerzele, Deftinge, Idegem, Smeerebbe, Vloerzegem, Aspelare, Nederhasselt, Waarbeke en Nieuwenhove. In 1334 verwierf de heer van Boelare ten persoonlijken titel Schendelbeke. In 1684 werden Waarbeke en Nieuwenhove afgestaan aan de baron van Steenhault (Vollezele) en in 1784 werden Aspelare en Nederhasselt verkocht aan ridder De Coninck, heer van Outer. Daartegenover stond de aankoop in 1752 van de heerlijkheid Hemelveerdegem. De baronie werd rechtstreeks in leen gehouden van het grafelijke leenhof 'Ten Steene' in Aalst. Bij elke verandering van leenhouder moest de nieuwe leenman een **denombrement** overleggen aan zijn leenheer. Hierin beschreef de leenhouder op uitvoerige wijze de rechten en verplichtingen verbonden aan de heerlijkheid. Aan de hand van zo'n gedetailleerd denombrement, voorgelegd door Francesco Bernadino Cassina op 15 juni 1602, kan een opsomming gegeven worden van de heerlijke rechten en verplichtingen van de heer van Boelare. We behandelen achtereenvolgens de banheerlijke, de gerechtshoerlijke en de domiale rechten en de heerlijke verplichtingen.

A. DE BANHEERLIJKE RECHTEN

In oorsprong waren de banheerlijke rechten koninklijke rechten (regaliën), die de lokale heren zich hadden kunnen toeëigenen. Onder deze rechten diende op de eerste plaats het **bestuur van de heerlijkheid** te worden gerangschikt. De heer van Boelare had het recht, later binnen de perken van de hogere overheid, alle maatregelen te nemen voor de goede orde en het welzijn van de bevolking. Praktisch uitte zich dat door het uitvaardigen van de geboden en verboden: de zogenaamde 'kerckgeboden'.

De voornaamste ambtenaar van de baronie was de hoogbaljuw. Van hem ging alle initiatief uit zowel op rechterlijk als administratief vlak. Voor leenzaken werd hij bijgestaan door een leenhof, bestaande uit zeven leenmannen en voor de gewone rechtspraak en

het bestuur door acht afzonderlijke vierscharen of schepenbanken: Overboelare met Goeferdinge, Nederboelare met Onkerzele, Schendelbeke met Vloerzegem, Idegem, Smeerebbe (in de 17e eeuw samengevoegd met Idegem), Aspelare met Nederhasselt, Waarbeke met Nieuwenhove en Deftinge. Elk van deze vierscharen besond op zijn beurt uit een baljuw een meier, zeven schepenen, een prater of sergeant en officieren (politiebedienden).

Het **vis- en jachtrecht** vormden andere voorrechten van de heer. 'Behoort oock tot onze heerlijkheid de riviere van de dendre, de visscherije beginnende van aen twaeter van Acren ende alsoo door Gheraerdsberghe commende tot Grimminghe en tot aen de heerlijkheid van Santberghen, mitsgaders de ghemeene waeteren met al datter toebehoort in de voornoemde riviere. Item soe en mach niemand in de voorn. Dendre binnen de beloope vernoemd, visschen dan op een hair (met een lijn), noch vullen, noch overhuysen (overbouwen) het en sy by consente (toelating) van my en dat op boete van dry ponden parisis ende wat daer inne gewhalt dat behoort te mynen gerechte, alsoot van oude tyde geuseert ende ghecostumeert is. Niemant en mach int voors lant van Boelare pertiseren (jagen) aent voghelen noch musschen, noch swaenen houden in den Dendre sonder consente".

De heer had het **recht van bierban** op een vierendeel van elk vat bier getapt in de baronie en op elke oven brood die te Geraardsbergen werd gebakken op te verkopen inde hij 4 penningen per pond parisis.

Het **molenrecht** verplichtte aanvankelijk de boeren hun graan te laten malen in de banmolen. In 1248 verleende de heer van Boelare de St.-Adriaansabdij toestemming om een windmolen op te richten in Onkerzele (Vierwindenstraat). Daarbij ontsloeg hij de lanten van de verplichting zijn eigen molen op de Dender te gebruiken.

De heer had tevens recht tot het houden van **straatschouwingen** (halfjaarlijks onderzoek naar de toestand van de heerstraten).

B. DE GERECHTSHEERLIJKE RECHTEN

Binnen de baronie bezat de heer van Boelare zowel de hoge, middele als lage rechtspraak. Tot de **hoge rechtspraak** behoorden alle criminele en civile zaken, zoals lijstraffen met zwaard, galg, rad, gevangenis, stok en pilorijn. Ook de boeten tot 60 pond parisis, confiscatie van goederen en recht van verbanning maakten deel uit van de hoge rechtspraak. De heer had tevens recht tot het houden van **waarheden**.

Een waarheid of keur was een soort rechtskundig onderzoek dat betrekking had op alle mogelijke geschillen en misdrijven die onder de bevoegdheid vielen van de heer.

Een **souveraine doorgaande waarheid** of **oogstkeur** ging bijvoorbeeld door aan de molen te Parike (waar trouwens de justitie van de baronie stond opgesteld) voor al de meerderjarige mannen van Overboelare, Goeferdinge, Deftinge en Parike en handelde over alle civile en criminele zaken die verband hielden met de twee domaniale wegen.

Deze 'heerstraten' liepen enerzijds vanaf de molen 'te comine' tot aan de eik te La Louvière (Everbeek) en anderzijds van de Dutspoorte (Oudenaardsepoort) tot aan de 'Lindkens te Wilderode' in Parike. Op de **algemene doorgaande waarheid** of **jaarkeur**, waar alle meerderjarige mannen van de baronie dienden aanwezig te zijn, werd over alle onbepaalde misbruiken en overtredingen zoals stropen, vissen zonder toelating, tappen van bier zonder vergunning, overspel, slagen, twisten, valsheid in geschrifte, gebruik van niet geijkte maten en gewichten.....Van recentere datum waren de **dag- of stille waarheden** die gehouden werden voor een bepaald misdrijf.

Onder de **middele rechtspraak** vielen alle misdrijven waarop maximum een boete van 3 pond parisis stond. Ook het recht van put en galg om 'dieven te hanghen ende dievegghen te delfene' behoorden er toe.

De **lage rechtspraak** had vooral betrekking op de overdracht van stukken grond door

erfenis of verkoop, die van de heer gehouden werden.

C. DOMANIALE RECHTEN

Andere heerlijke rechten waren: tol, vond, bastaardgoed, stragiersgoed, beste hoofdstoel en 'incommelinghe'. Ze hadden een grondheerlijke oorsprong. Het **tolrecht** gold bij de verkoop van dieren en waren. Krachtens het '**vondrecht**' behoorden al het verdwaalde en gevonden goed (ook dieren) die niet binnen een bepaalde termijn door de rechtmatige eigenaar werd teruggevorderd, toe aan de heer. Bij het overlijden van een **Bastaard** 'zonder hoir van zijn lichaam' (erfgenaam) gingen zijn eigendommen en inboedel ook aan de heer. Bij testament mocht nochtans een bastaard over een derde van zijn nalatenschap beschikken. **Stragiersgoed** was een goed dat door niemand werd opgevorderd en dus toekwam aan de heer. Goederen nagelaten de '**incommelinghen**' (inwoners van buiten het Land van Aalst) behoorden eveneens toe aan de heer. Het recht op het beste hoofd of het beste stuk of dier uit de erfenis van de overledene bracht veel geld op voor de heer. Zo moesten de laten van Vloerzegem die meer dan drie bunder eigendom verwierven een 'ceurmerrie' (=het beste paard) afstaan. Bij verkoop van een stuk grond werd het recht van '**wandelcoop**' geheven. Voor Nederboelare, Onkerzele, Overboelare, Goeferdinge, Deftinge en Idegem bedroeg dit 2 schellingen per stuk en indien er een weg doorliep 4 schellingen; voor Waarbeke, Nieuwenhove, Vloerzegem en Smeerebbe 12 penningen per pond. Bij erfenis werd een 'doodcoop' of 'uitcoop' geïnd. Voor Overboelare en Goeferdinge bedroeg dit 6 penningen per bunder, voor Vloerzegem en Smeerebbe 6 penningen per pond (1 pond = 20 schellingen, 1 schelling = 12 penningen).

D. KERKELIJKE RECHTEN

Deze waren in oorsprong geen heerlijke rechten. Ze waren door de heer toegeëigend. Zo bezat de heer van Boelare **tiendrechten** in Overboelare, Vloerzegem en Schendelbeke. In Nederboelare had hij het **patronaatsrecht** van de St.-Machariuskerk in de nabijheid van het kasteel. Hierdoor kon hij de bedienaar aanstellen en verwierf hij tevens de kerkelijke inkomsten.

E. KERKELIJKE VERPLICHTINGEN

Aan de baronie kleefden ook (enkele) verplichtingen zoals 500 pond parisis erfelijke losrenten, 12 pond parisis per jaar aan de abdij Beaupré, één mudde haver en acht ponden aan de St.-Adriaansabdij, 2 rasieren tarwe aan de St.-Cornelisabdij in Ninove (die hiervoor telkenjare met Pasen de hostieën moest bezorgen aan de kerken van de baronie, nl. in Waarbeke (met Nieuwenhove) 200, in Overboelare (met Goeferdinge) 200 in Aspelare (met Nederhasselt) 500, in Onkerzele (met St.-Macharius) 300 en Idegem 400. De heer van Boelare was er tevens toe gehouden tot de betaling van 8 schellingen aan de pastoor en 18 stuivers aan de koster van de St.-Machariuskerk, 20 schellingen aan de pastoor, 15 schellingen aan de koster en 14 schellingen aan de kapelaan van O.L.Vrouw in Schendelbeke.

Freddy DE CHOU.